

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра Школа соціальної роботи ім. В. І. Полтавця

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – бакалавр

**на тему: «Соціальна адаптація військовослужбовців, що перебувають
на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності
231 Соціальна робота

Сирцова Марія Вадимівна

Керівник: Романова Н.Ф.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: Литва Л.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена
захищена з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2023 р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 Теоретичні аспекти соціальної адаптації військових з досвідом участі у воєнних діях та збройних конфліктах.....	7
1.1 Основні поняття, підходи та законодавче врегулювання питань щодо соціальної адаптації військових.....	7
1.2 Концепція централізованої системи надання соціально-психологічних послуг військовим у процесі соціальної адаптації.....	11
1.3 Міжнародні програми та проекти соціальної адаптації для військових з досвідом участі у воєнних діях та збройних конфліктах.....	14
РОЗДІЛ 2. Методологія дослідження.....	19
2.1. Час та місце проведення дослідження.....	19
2.2. Етапи проведення дослідження.....	19
2.3. Процедура проведення дослідження.....	20
2.4. Методи та інструменти дослідження.....	22
2.5. Характеристика вибірки.....	23
2.6. Труднощі та обмеження проведення дослідження.....	25
2.7. Концептуалізація та операціоналізація понять.....	26
РОЗДІЛ 3 Особливості соціальної адаптації військових, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень.....	28
3.1 Проблеми соціальної адаптації військовослужбовців, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень.....	28
3.2. Зміст програм, спрямованих на соціальну адаптацію військовослужбовців, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень та особливості їх функціонування	34
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41
ДОДАТКИ.....	49

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СА – Соціальна адаптація;

ЗУ – Закон України;

НПА – Нормативно-правовий акт;

Війна – Російсько-українська війна, розпочата у 2014 році;

Повномасштабне вторгнення – Російське вторгнення в Україну з 2022 року;

Ветеран – учасник бойових дій, особа з інвалідністю внаслідок війни, а також учасники війни;

УБД – Учасник бойових дій;

АТО – Антитерористична операція на сході України;

ООС – Операція Об'єднаних сил;

Генштаб – Генеральний штаб Збройних сил України;

ЗСУ – Збройні сили України;

НГУ – Національна Гвардія України;

СБУ – Служба безпеки України;

МВС – Міністерство внутрішніх справ України;

Внутрішні війська – Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України;

МінВет – Міністерство Ветеранів;

Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики України;

Військомат – Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП);

ВЛК – Військово-лікарська комісія;

ПТСР – Посттравматичний стресовий розлад.

ВСТУП

Вторгнення російської федерації на територію нашої держави, розпочате ще у 2014 році, стало причиною для появи нових викликів з якими стикнувся кожен українець. Усе населення країни, починаючи з 24 лютого 2022 року, потерпає від величезної кількості змін у житті, адже кожен уже більше ніж рік знаходиться у надзвичайній небезпеці або був вимушений покинути свій дім та майно з метою забезпечення умов для збереження свого життя та життя найближчих. Більш як 40 мільйонів громадян України тою чи іншою мірою постраждали від повномасштабного вторгнення, натомість 40% українців потребують гуманітарної допомоги (Abreu, S., 2023). Відомо, що понад 20 тисяч цивільних українців загинули через обстріли та катування російських військових, які без жалю знищують цивільні об'єкти, укриття з дітьми, міста і селі, які були ними окуповані, але не підкорені.

Про кількість військовослужбовців, які віддали свої життя, боронячи Україну, достеменно невідомо, а дані Генштабу вказують на 13 тисяч осіб, що видаються дещо применшеними. Відповідно до кількості викликів та кризових ситуацій з якими стикаються військовослужбовці, саме соціальна адаптація є одним з базових та важливих процесів, що забезпечує можливість справлятися зі стресовими факторами та викликами військового життя, включаючи розгортання, бойові дії, поранення, реінтеграцію в цивільне життя тощо.

Розвиток механізмів подолання дистресових станів, набуття навичок міжособистісного спілкування та формування почуття ідентичності як у військовій спільноті, так і в цивільному середовищі допомагає формувати психічну та емоційну готовність до виконання завдань в умовах воєнних дій. Невід'ємною складовою цього процесу є покращенню психологічного благополуччя, що зменшує ризики розвитку психіатричних розладів (ПТСР) та пом'якшує негативні наслідки.

У цій роботі особлива увага приділяється переходу до цивільного життя не лише тих військовослужбовців, які отримали статус ветеранів чи є звільненими

від військової служби, а у тому числі тих, хто потребує цього зараз, а саме військовослужбовці, які знаходяться на ротації та у медичних закладах у наслідок поранень. Забезпечення більш плавного переходу від військового середовища до цивільного позитивно впливає на їх психоемоційний стан, соціальні ролі, відновлене сприйняття норм, розуміння заради чого вони покладають на ваги свої життя, визначення потреб тощо.

Протягом крайніх років відбулися певні зміни у сфері соціальної роботи, які торкнулися соціальної адаптації військовослужбовців, йдеться про наступні кроки:

1) впровадження програм підтримки психічного здоров'я (більш вагомою постає питання запобігання самогубствам);

2) робота з родинами військовослужбовців, що відіграє вирішальну роль у їх підтримці та формуванню більш комфортного переходу до цивільного життя;

3) застосування новітніх технологій для надання оперативної базової підтримки завдяки онлайн-ресурсам інформування, додаткам та симуляторам.

Загалом процес соціальної адаптації військовослужбовців характеризується більш комплексним втручанням з врахуванням потреб військовослужбовців та членів їхніх сімей як під час служби, так і після неї.

Соціальна адаптація військовослужбовців є складним питанням, яке і досі не є повністю дослідженим, особливо широкий спектр роботи саме в українському контексті, де потрібно зважати на багато факторів, наприклад культурні/релігійні особливості, вмотивованість тощо. Особливостями, що стають на шляху надання якісних послуг соціальної адаптації є відсутність єдиної системи визначення потреб та механізмів їх задоволення.

Експерти сходяться на думці, що важливо якомога скоріше розробити нову стратегію надання допомоги на державному рівні, при тому залучаючи недержавні організації, які мають досвід роботи з військовослужбовцями.

Проблема, обрана для дослідження в рамках кваліфікаційної роботи є у фокусі уваги багатьох українських науковців, які займаються вивченням теми

соціальної адаптації, серед яких Марина Мельник, Наталія Прищепа, Андрій Садовий, Віктор Косенко, Олена Липова, Олена Клименко та ін.

Однак проблеми та потреби військовослужбовців, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень щодо соціальної адаптації доволі мало описані, що свідчить про актуальність дослідження.

Об'єктом дослідження є соціальна адаптація військовослужбовців.

Предметом дослідження виступають особливості соціальної адаптації військовослужбовців, що перебувають на ротації та медичних закладах внаслідок поранень.

Метою даного дослідження є вивчення складових процесу соціальної адаптації військовослужбовців, що перебувають на ротації та медичних закладах внаслідок поранень.

Для досягнення описаної мети в ході роботи були виконані такі **завдання**:

1. Описати загальні аспекти соціальної адаптації військових з досвідом участі у воєнних діях та збройних конфліктах.
2. Описати міжнародні програми та проекти соціальної адаптації для військових з досвідом участі у воєнних діях та збройних конфліктах.
3. Визначити потреби соціальної адаптації військовослужбовців, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень.
4. Вивчити особливості функціонування та досвід впровадження програм соціальної адаптації для військовослужбовців

Структура роботи містить у собі зміст, вступну частину, що складається з актуальності, мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження, основна частина, у якій три розділи та тринадцять підрозділів загалом, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні аспекти соціальної адаптації військових з досвідом участі у воєнних діях та збройних конфліктах

1.1 Основні поняття, підходи та законодавче врегулювання питань щодо соціальної адаптації військових

Соціальна адаптація військовослужбовців із досвідом участі у бойових діях та збройних конфліктах – це складний і багатогранний процес, який можна розглядати не лише з позиції психологічних, а і медичних та економічних аспектів. Термін «соціальна адаптація» можна визначити як інтеграцію людини в суспільство, у процесі якої відбувається формування самосвідомості й рольової поведінки, здатності до самоконтролю й адекватних зав'язків та стосунків (Галецька, 2005). Адаптаційний процес формує основу для особистісного розвитку, за рахунок поєднання чітко сформованих потреб та безпосереднім рівнем їх задовільнення (Paterline & Orr, 2016).

У контексті надання соціальних послуг таким групам клієнтів як військовослужбовці та ветерани поняття «соціальна адаптація» пов'язане з процесом повернення військовослужбовців до цивільного життя. Це може передбачати переорієнтацію професійних умінь і навичок, а також адаптацію до нового соціального та культурного середовища. Беручи до уваги факт, що військовослужбовці схильні до більшого ризику на регулярній основі стикатись з «критичним» стресу, то вони частіше відчувають тривогу, депресію, виснаження та, зрештою, відсутність залучення у громаду чи соціальну групу (Chamberlain, Hoben, Squires, & Estabrooks, 2016; Mark & Smith, 2012). Така ситуація, у свою чергу, може призвести до ускладнення процесу соціальної адаптації та формування негативних психологічних та соціальних навичок (Gata, Gala, Gómez-Sanabria, & Lupiañez, 2011).

У більшості країн існують закони та програми, які передбачають підтримку соціальної адаптації військовослужбовців з досвідом участі у бойових діях та збройних конфліктах. На законодавчому рівні в Україні існують ряд нормативно-правових актів, які, у комплексі, сприяють підтримці соціальної адаптації військовослужбовців:

1 Конституція України, що визначає Державу гарантом соціального захисту громадян України, що має на меті зменшення соціальних ризиків. Соціальні ризики є основою роботи соціального забезпечення. Як правило, соціальний ризик розглядають як «ймовірну подію, настання якого призводить до матеріальної незабезпеченості в зв'язку з втратою доходу від трудової діяльності або внутрісімейного змісту, а також виникненням додаткових витрат на дітей та інших непрацездатних членів сім'ї, на потреби в медичних або соціальні послуги» (Тімофєєва М. І. 2016). Конституція зобов'язує дотримуватись обов'язків та забезпечувати громадян України усіма правами, що їм належать у тому числі гарантуючи соціальне страхування.

2 Наказ «Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації» визначив соціальну адаптацію як соціальну послугу, що, відповідно до ЗУ «Про соціальні послуги» мають впроваджувати надавачі соціальних послуг, себто юридичні та фізичні особи, що включені до розділу «Надавачі соціальних послуг». У цьому документі визначається зміст послуги соціальної адаптації з акцентом на комплексний підхід, вивчення умов соціального середовища, тощо. Можна вважати, що послуга соціальної адаптації відповідає завданням соціальної роботи у контексті ведення випадків, де отримувачами послуг можуть виступати військовослужбовці, що перебувають на ротації або у медичних закладах у наслідок поранень.

3 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» дає основні визначення, що важливі у контексті соціальної адаптації військовослужбовців, у тому числі тих, хто перебуває на ротації або у медичних закладах у наслідок поранень. Відповідно до цього Закону військовослужбовцями вважають громадян України, які проходять службу на території України, беруть

участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України. Одним з важливих термінів, який у подальших документах використовується є соціальний захист військовослужбовців, що пояснюється як «діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі». У даному Законі описані права та обов'язки військовослужбовців.

4 ЗУ «Про військовий обов'язок та військову службу» окрім визначення прав та обов'язків військовослужбовців під час служби, також описує права та соціальні гарантії для військовослужбовців. Статтями даного Закону передбачається, що військовослужбовці, які перебувають на військовій службі, мають право на соціальну підтримку та захист їх прав та інтересів. Більшість рішень, що стосуються призову, відстрочок та змін статусу військовослужбовців приймається за зверненням територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Статтею 40 у главі VIII «Правовий і соціальний захист громадян України, які виконують конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни» визначено відповідальність щодо формування переліку послуг, які на меті мають правовий та соціальний захист військовослужбовців та законодавче регулювання. На ці дії спрямовані Закони України «Про Збройні Сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

5. ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» охоплює різні аспекти забезпечення соціального захисту та підтримки ветеранів

війни. Зокрема, Закон визначає статус ветеранів війни та надає їм певні соціальні гарантії. Важливим у цьому Законі є делегація зобов'язань у забезпеченні соціальної підтримки органам влади та місцевого самоврядування. У Законі розміщені норми, які забезпечують соціальну адаптацію військовослужбовців після завершення служби і передбачає комплексний підхід до соціальної адаптації ветеранів війни, що включає в себе забезпечення їх соціальних гарантій, захист їх прав та інтересів.

6. ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає повноваженням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку брати безпосередню участь у розробленні та подальшій координації проектів державних програм економічного і соціального розвитку України з метою урахування мобілізаційних потреб держави в 13 статті.

7. ЗУ «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» висвітлює правові основи забезпечення соціального захисту описаної категорії осіб, посилаючись на певні, з вище наведених ЗУ аби забезпечити систематизацію і розширення інформації.

Дані нормативно-правові акти можна визначити як основні, що формують понятійний апарат, який стосується роботи з військовослужбовцями, що знаходяться на ротації або у медичних закладах, у наслідок поранень. Додатковим терміном, який є важливими для визначення є «ротація», що визначається як «регулярна заміна особового складу, що виконує бойові завдання на фронті, на інших військовослужбовців» (Смуток Б., 2023). У роботі використовується поняття «медичні заклади», що у даному контексті у себе включає установи, що систематизовані у переліку закладів охорони здоров'я, а саме лікувально-профілактичні заклади та санітарно-профілактичні заклади, у тому числі державні та приватні медичні заклади, які надають медичну допомогу військовослужбовцям та здійснюють визначення стану їхнього здоров'я.

Для забезпечення ефективної соціальної адаптації в Україні важливо систематизувати нормативно-правову базу, шукати необхідний доступ до різноманітних ресурсів, що забезпечать можливість надавати таку послугу як соціальний супровід, професійно переорієнтовувати отримувачів послуг та інше. Важливо також забезпечити реалізацію законів і програм підтримки військовослужбовців на практиці, а також сприяти суспільній підтримці та поінформованості про проблеми ветеранів та їх соціальній адаптації в суспільстві.

Отже процес соціальної адаптації військовослужбовців із досвідом участі у бойових діях та збройних конфліктах є складним та багатограним, вимагає комплексного підходу з боку органів влади, військових структур, громадських організацій та інших зацікавлених сторін.

1.2 Концепція централізованої системи надання соціально-психологічних послуг військовим у процесі соціальної адаптації

В Україні протягом більше ніж десяти років відбуваються зміни щодо реформи децентралізації, себто передачі повноважень, що переходить від державних органів до місцевого самоврядування (The investors book, 2018). Дана система має багато переваг, наприклад можливість виділяти більше коштів на створення та реалізацію проектів, а не на утримання управлінського апарату, прозорість у звітностях, об'єднання територіальних громад для подальшої взаємодії та обмін досвідом (WikiLegalAid, 2023).

Процес децентралізації активно впроваджується і у соціальній сфері, а саме передача повноважень надання соціальних послуг з центрального рівня на місцевий, що описано редакцією 2020 р. в ЗУ «Про соціальні послуги». Соціальна робота, як галузь постійно розвивається і збагачується методологічними надбаннями, що основані на власному та міжнародному досвіді. Сформовані системи надання соціальних послуг дозволяють перекласти відповідальність

впровадження та безпосереднє надання послуг на місцеві самоврядування, за умови наявності чіткого нормативно-правового підґрунтя, що забезпечуватиме чітку систему (Заглада, 2019).

Враховуючи описану вище теорію про важливість наявності ресурсів та систематизації механізмів роботи можна вивести тезу про те, що незважаючи на переваги децентралізації як продуктивного процесу в контексті забезпечення населення якісним наданням соціальних послуг важливо мати достатнє підґрунтя для роботи, що забезпечить місцеві органи можливістю дотримуватись системи, що буде найліпше працювати у контексті поставлених завдань. У випадку потреби у формуванні та розвитку певного спектру послуг доцільно спершу використовувати централізований підхід, себто процес передачі або початкового формування системи, що передає повноваження приймати рішення до вищого керівництва та зобов'язує підлеглих діяти дотримуючись вказівок (The Investors Book, 2018).

У випадку надання послуги соціальної адаптації, на яку, у свою чергу, можуть впливати інші умови, що формують запити на певні аспекти допомоги у процесі адаптації як з психологічної, так і з фізичної точки зору. Наприклад, поранення та інші проблеми зі здоров'ям, отримані під час участі у бойових діях, можуть вплинути на здатність працювати, виконувати щоденні завдання та жити повноцінним життям, у такому разі для надання соціальної адаптації військовослужбовців необхідним є доступ до якісної медичної допомоги та програм реабілітації (Okoro, 2015).

Важливу роль у соціальній адаптації військовослужбовців відіграє економічний аспект, адже у багатьох випадках військовослужбовці, які мають досвід участі у бойових діях та збройних конфліктах, можуть стикатися з такими проблемами, як безробіття та економічна нестабільність, що ускладнює їхню соціальну адаптацію (Dedic, 2004).

Тому для підтримки військовослужбовців важливо забезпечити доступ до працевлаштування, професійного навчання та інших економічних ресурсів. Централізованість у певних аспектах розвитку послуг не є конкуруючим до

реформ децентралізації, а може розвивати паралельно задня формування як теоретичної так і практичної бази, що стане у нагоді при подальшій делегації на місцевий рівень. Власне централізація соціальних послуг може надати численні переваги, насамперед шляхом створення більш скоординованої та ефективної системи можна визначити як один з найбільших переваг, що полегшить процес отримання та доступу до послуг. Централізовані соціальні служби можуть запропонувати більш комплексний підхід до задоволення потреб окремих осіб і громад, розглядаючи повний спектр проблем та надаючи більш цілісні та ефективні рішення (The Investors Book, 2018).

Структура управління за такої системи має змогу докладати більше зусиль задля реалізації свого бачення. Додатковою перевагою є об'єднання ресурсів і усунення дублювання, за рахунок чого соціальні послуги можуть надаватися ефективніше та з меншими витратами (Corporate Finance Institute 2023). Реалізація такої централізованої системи вимагатиме координації між різними установами, які надають соціально-психологічні послуги, а також фінансування і підготовки персоналу, але це сприятиме кращому зв'язку та співпраці між різними постачальниками послуг та підштовхуватиме до роботи у міждисциплінарній команді.

Загалом концепція централізованої системи надання соціально-психологічних послуг військовослужбовцям у процесі соціальної адаптації спрямована на підвищення якості життя військовослужбовців та забезпечення їх можливості успішного повернення до цивільного життя після закінчення служби. Завдяки даній концепції можна забезпечити більш організований і цілеспрямований підхід до надання соціально-психологічних послуг військовослужбовцям, у тому числі тим, хто перебуває на ротації та у медичних закладах внаслідок поранень. Централізована система також може полегшити доступ до послуг, забезпечити їх більшу прозорість та зрозумілість, вона може сприяти наданню послуг, що краще відповідають індивідуальним потребам кожної військової особи, оскільки централізована система може дозволити більшу гнучкість та адаптивність в розробці та виконанні планів підтримки.

Підсумовуючи слід зазначити, що реалізація такої централізованої системи вимагатиме координації між різними установами, які надають соціально-психологічні послуги, а також адекватного фінансування і підготовки персоналу для організації процесу соціальної адаптації військових. Крім того, необхідно забезпечити у роботі системи функції щодо врахування розрізнення потреб ветеранів, військових осіб, які ще служать, їх сімей та осіб, які знаходяться на ротації чи лікуванні у медичних закладах.

1.3. Міжнародні програми та проекти соціальної адаптації для військових з досвідом участі у воєнних діях та збройних конфліктах

Досвід військовослужбовців, які брали участь у бойових діях і збройних конфліктах, є унікальним і багатограним, часто охоплюючи фізичні, психологічні та соціальні виклики. Коли ці особи переходять від служби до цивільного життя, навіть тимчасово на період ротації або під час перебування в медичних установах, потреба в ефективних програмах соціальної адаптації стає критичною. Програми, що мають на меті допомогу у військовослужбовців у адаптації до цивільного життя, при створенні мають бути підкріплені серйозними дослідженнями, щоб переконатися в їх ефективності та відповідності цільовій групі населення, у цьому контексті корисним є вивчення міжнародних проектів і програм, присвячених соціальній адаптації військовослужбовців.

При аналізі та розуміючи структуру, реалізацію та результати таких проектів, можна отримати інформацію, яка спрямовуватиме розробку ефективніших стратегій та втручань для соціальної адаптації. Завдяки вивченню міжнародного досвіду можна дослідити різні підходи до підтримки військовослужбовців, що розвиває спектр майбутніх втручань, які чутливі до конкретних потреб і обставин цих осіб (Tarnovska, Vlasova, 2021). Поміж іншим, враховуючи спільну глобальну відповідальність перед тими, хто ризикує життям заради безпеки іншим та універсальний характер їхнього досвіду, міжнародна

співпраця та обмін знаннями в цій сфері мають першорядне значення. Враховуючи описане вище, дослідження міжнародних проектів і програм соціальної адаптації військовослужбовців з бойовим досвідом є важливим інструментом у наших спільних зусиллях підтримати військовослужбовців на шляху до успішної адаптації в цивільне життя (Blue-Howells, Clark, Berk-Clark, McGuire, 2013).

Для підтвердження тез щодо важливості обміну досвідом задля можливості створювати проекти, що будуть скоріше структуровані та зберігаючи ефект на тривалий час допомагати у соціальній адаптації військовослужбовців можна навести приклади одних з тривалих та достатньо успішних програм та проектів, що комплексно зосереджені на різних аспектах, включаючи підтримку психічного здоров'я, допомогу в зміні кар'єри та підтримку сім'ї:

- Wounded Warrior Project (WWP) — американська некомерційна організація, яка займається допомогою пораненим ветеранам. Він пропонує різноманітні програми та послуги, які допомагають ветеранам справлятися з труднощами життя після поранення. До них належать послуги з психічного здоров'я, консультації з питань кар'єри та працевлаштування, програми фізичного оздоровлення та підтримка найбільш тяжко поранених.

Комплексний підхід WWP до підтримки ветеранів може стати цінною моделлю для України, враховуючи конкретні потреби і контекст, беручи до уваги культурні відмінності та унікальні виклики, пов'язані з війною.

- Soldier On – це австралійська некомерційна організація, яка підтримує військовослужбовців, які фізично чи психологічно постраждали від військової служби. Він надає низку послуг, зосереджених на фізичному та психічному здоров'ї людини, а також на її родині та громаді. Проект працює, дотримуючись мультидисциплінарного підходу і включає в себе: Фізичні програми, психологічні послуги, додаткову освіту, допомогу з працевлаштуванням та інші проекти, що сприяють різноманітній соціальній діяльності, яка має на меті допомогу у налагодженні зв'язку з громадою та створенні мереж підтримки.

Описаний аспект взаємодії з громадами є актуальним і для України, оскільки соціальна підтримка має вирішальне значення для процесу адаптації.

- Help for Heroes – благодійна організація у Великій Британії, яка надає всебічну підтримку ветеранам, які були поранені, травмовані внаслідок виконання військової служби. Благодійна організація пропонує різноманітні послуги та програми, спрямовані на фізичне та психічне здоров'я, відновлення кар'єри та підтримку сімей. Особливим проектом є «Support for Families», адже дана організація вбачає вплив найближчого оточення військовослужбовців, а саме родинного кола, як одного з найвпливовіших у контексті соціальної адаптації. Забезпечуючи підтримку сім'ям Help for Heroes допомагає формувати навички спілкування з військовослужбовцями, що істотно полегшує процес переходу від військового до цивільного життя.

Такий цілісний підхід може бути корисним в Україні, завдяки фокусу не лише на фізичному та психічному здоров'ї, підтримці кар'єри, а із залученням сім'ї забезпечує багатогранну систему підтримки, яка відповідає комплексним потребам ветеранів.

- The Warrior Care Network (WCN) – мережа допомоги військовим, що утворена в результаті співпраці між «Wounded Warrior Project» і декількома академічними медичними центрами в Сполучених Штатах. Його метою є надання всебічної психіатричної допомоги ветеранам після події 9/11, які страждають від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), черепно-мозкової травми (ЧМТ) та інших пов'язаних станів. WCN пропонує комплексний підхід до догляду за психічним здоров'ям, включаючи інтенсивні амбулаторні програми, телемедицину та індивідуальні плани лікування. Важливою складовою, без якої реалізація даного проекту була б неможлива – співпраця з медичними закладами, адже, у даному проекті, така взаємодія привносить у програму досвід і ресурси.

Встановлення партнерства з українськими медичними закладами могло б сприяти розвитку подібної мультидисциплінарної мережі в країні.

- Veterans Transition Network (VTN) — канадська некомерційна організація, яка допомагає повернутися до цивільного життя. Основною

особливістю є спеціалізована безкоштовна програма під назвою «Veterans Transition Program» (VTP), яка передбачає групове консультування та навчання навичкам, щоб допомогти ветеранам впоратися з психологічними та емоційними труднощами цього переходу. Дана програма включає у себе групове консультування, яке може допомогти ветеранам, створюючи сприятливе середовище, де вони можуть ділитися досвідом з іншими, хто пережив подібні ситуації. VTN також включає навчання навичкам, щоб допомогти ветеранам впоратися з психологічними та емоційними викликами.

Досвід VTN може бути корисним для України, адже реалізація подібної програми в Україні могла б допомогти ветеранам почуватися менш ізольованими та надати взаємну підтримку.

Подібні програми є важливими моделями для допомоги військовослужбовцям. Послуги та ініціативи, які вони пропонують, можуть бути дуже корисними для України, країни, яка має значну кількість військовослужбовців, що потребують допомоги у переході від військової служби до цивільного життя. Основними складовими роботи, які є основою більшості міжнародних проектів, що впливають на соціальну адаптацію можна визначити:

- Підтримку психічного здоров'я, враховуючи високі показники ПТСР та інших психічних розладів серед ветеранів, психіатричні служби можуть відігравати вирішальну роль у їхній соціальній адаптації (Wild, 2022).
- Сприяння отриманню медичної допомоги, що є важливим у контексті підтримки ментального здоров'я та спроможності військовослужбовців адаптуватись до цивільного життя.
- Сприяння освіті та допомога у працевлаштуванні, що надає можливість отримати нові навички, отримати кваліфікацію та знайти значущу роботу.
- Доступність та урахування індивідуальних потреб й особливостей.
- Формування сприятливих умов у громадах та простору для взаємопідтримки для військовослужбовців та їх родин.

Незважаючи на різні культурні контексти країн, які успішно застосовують вище описані проекти (Велика Британія, США та Канада), їх основні принципи та практики можуть бути адаптовані та впроваджені в Україні. Подібні проекти могли б суттєво покращити соціальну адаптацію українських ветеранів, допомогти їм перейти до цивільного життя, покращити психічне здоров'я, знайти роботу та знайти підтримку громади. Співпраця з місцевими та міжнародними зацікавленими сторонами буде ключовою для забезпечення успішної реалізації та сталості цих програм в українському контексті.

Загалом, особи, у тому числі ті, що знаходяться на ротації або у медичних установах в наслідок поранень, стикаються з унікальними труднощами після повернення зі служби, тому потребують належної підтримки для плавного повернення до цивільного життя (Terziev, 2015).

Отже, опис міжнародних проектів та програм дають цінну інформацію про стратегії та практики, які найкраще працюють у сприянні соціальній адаптації. Вони дозволяють нам вчитися на різноманітному досвіді та підходах, тим самим сприяючи розробці більш ефективних, залежно від контексту програм для різних груп ветеранів. Окрім зазначеного подібні дослідження сприяють ширшому розумінню складності потреб військовослужбовців і підкреслюють важливість багатовимірного підходу до соціальної адаптації. Нарешті, дослідження в цій галузі посилюють цінність міжнародного співробітництва та обміну знаннями. За рахунок аналізу успіхів і прогалин можливо посилити нашу здатність підтримувати та допомагати захисникам.

РОЗДІЛ 2

Методологія дослідження

2.1 Час та місце проведення дослідження

Дослідження було проведене в місті Києві та Київській області з лютого 2023 року по травень 2023 року на базі двох реабілітаційних центрів для учасників бойових дій:

1) "Київський міський клінічний госпіталь ветеранів війни" що з 1982 року функціонує як медичний центр. Зараз він є головним лікувальним та організаційно-методичним закладом вищої акредитаційної категорії, що надає медичну допомогу ветеранам війни. Зараз КНП "КМКГВВ" є сучасним багатопрофільним лікувальним заклад для військовослужбовців.

2) ДЗ «Центр психічного здоров'я та реабілітації ветеранів «Лісова Поляна» МОЗ України» - Державний заклад, що функціонує з 1975 року починав свою роботу як санаторій, що поступово перетворювався на реабілітаційний центр, за рахунок розширення спектру тих послуг, які потребували учасники бойових дій, які з самого початку були цільовою аудиторією центру. У 2017 році було розроблено та впроваджено проект Центру психічного здоров'я ветеранів (Mental Health Care HUB). На даний момент у Центрі створена мультидисциплінарна команда фахівців, що комплексно займаються фізіотерапевтичною, психологічною та соціальною адаптацією.

2.2 Етапи проведення дослідження

Дослідження включає у себе три етапи: підготовчий/організаційний, основний і заключний:

Перший етап/підготовчий (лютий - березень 2023) - у себе включає проведення огляду та аналізу нормативно-правової бази, іноземних та українських джерел, що мають безпосереднє відношення до теми (соціальної

адаптації) на основі досвіду участі у бойових діях. Обраний метод дослідження - напівструктуроване інтерв'ю та онлайн опитування, для проведення яких був розроблений відповідний інструментарій для опитування осіб, що перебувають на ротації або у медичних установах у наслідок поранень. Основними критеріями пошуку була відповідність респондентів до описаної цільової аудиторії та особи, які фахово долучались до соціальної адаптації ЦА, відповідно до цього і вівся пошук каналів комунікації. На даному етапі також проводилася розробка трьох гайдів, відповідно до питань, на які очікується відповідь від різної категорії респондентів.

Другий/основний етап (березень – квітень 2023р.) передбачає проведення дослідження, яке включає декілька інтерв'ю, на основі якого створене універсальне опитування, яке дало можливість збільшити кількість отриманої інформації для безпосереднього аналізу. Дані проведених інтерв'ю буде транскрибовано, з дотриманням конфіденційності.

Третій/завершальний етап (травень 2023р.) включає аналіз даних, що отримані під час проведення дослідження, створення висновків, узагальнення результатів та визначення надбань і прогалин у сфері, рекомендацій щодо корегування.

2.3 Процедура проведення дослідження

Під час опрацювання літератури були виявлені основні потреби та методи їх задоволення, що висвітлювались не лише у іноземних, а і в українських джерелах. На основі цих даних був розроблений відповідний інструментарій. Визначивши канали доступу до респондентів, якими стали особисті знайомства, пацієнти реабілітаційних центрів та працівники даних установ, відбувся пошук тих осіб, що погодились на співпрацю. Респондентами стали пацієнти реабілітаційного центру та знайомі дослідника. Дослідження складається з трьох частин: напівструктуроване інтерв'ю з військовослужбовцями; анкетування

військовослужбовців; напівструктуроване інтерв'ю з представниками сфери соціально-психологічної допомоги військовослужбовцям та ветеранам.

Одним з важливих етапів підготовки стало налагодження контактів. Здебільшого комунікація відбувалась через такі месенджери як «Signal», що є широко розповсюдженим серед військовослужбовців та «Whats App» для комунікації з фахівцями реабілітаційного центру, окрім цього до опитування були залучені військовослужбовці через «Instagram». Майбутнім респондентам надсилались особисті повідомлення із запрошенням до участі в дослідженні, в яких коротко була описана мета дослідження, причина проведення даного дослідження та орієнтовний час, який буде витрачений на проходження опитування або інтерв'ю. Запрошення було надіслано більше ніж двадцятьом військовослужбовцям, що знаходяться на ротації або у медичних установах, натомість участь взяли п'ятнадцять осіб, у тому числі представники іноземного легіону, тому опитування було перекладено на англійську мову. Усі респонденти були поінформовані про особливості взаємодії, оформлення та про подальшу відсутність оприлюднення результатів на загальній території з метою забезпечити респондентів, що чесно висловлювали свою думку, у тому числі про незадоволення системою надання послуг та прозорістю, що, при поширенні у медіа-простір, відповідно до законопроекту №9223 від 19.04.2023 може притягнути до відповідальності тих, хто поширюватиме інформацію.

Важливо зазначити, що перед початком інтерв'ю була отримана усна згода від всіх учасників дослідження, що чітко зафіксовано на аудіо-носій (диктофон), що використовувався для запису інтерв'ю. Респондентам були озвучені основні особливості роботи із записом, обмеженість доступу до транскриптів та використання кодування під час аналізу результатів інтерв'ю. Відмови були попередніми і не під запис, адже перед початком запису описуються теми, які будуть обговорюватись у ході дослідження та правила, які, за умови незгоди, унеможливають комфортну подальшу взаємодію. Уточнююча інформація та транскрипти надавались за запитом респондентів.

Інтерв'ю проводяться у двох форматах онлайн та офлайн у Києві та Пушча-Водиці (на базі військового психологічно-реабілітаційного центру) та тривали від десяти до двадцяти хвилин у середньому. Опитування у респондентів зайняло менше десяти хвилин для проходження.

2.4 Методи та інструменти дослідження

Дослідження створене з використанням якісного дизайну, натомість основними методами є: напівструктуроване інтерв'ю та анкетування. Дані методи передбачають швидкий та більш результативний, відповідно до поставлених завдань, процес збору даних, що дозволить чітко визначити нагальні потреби військових, їх забезпечення та методи, що застосовуються. Обрані методи дозволили з'ясувати основні потреби військовослужбовців щодо соціальної адаптації та вивчити думку фахівців про те, як має працювати система забезпечення соціальної підтримки для успішної соціальної адаптації. Важливо було з'ясувати як виглядає процес соціальної адаптації в закладах перебування військових з числа респондентів.

Дослідження складається з трьох частин: напівструктуроване інтерв'ю з військовослужбовцями (додаток А); анкетування військовослужбовців (додаток Б); напівструктуроване інтерв'ю з представниками сфери соціально-психологічної допомоги військовослужбовцям та ветеранами (додаток В).

Під час комунікації з військовослужбовцями, що перебувають на ротатії та в медичних закладах в наслідок поранень питання у гайді були поділені на такі блоки: соціально-демографічний блок; особистий досвід та потреба у допомозі; етап отримання інформації та дій від відповідних установ та осіб; можливості покращення надання соціальної підтримки (див. Додаток А). Питання сформовані відповідно до проаналізованої інформації з українських та іноземних джерел на відповідну тему, включаючи опубліковані інтерв'ю, зняті у періоді з 2014 до 2023 року, що стосується соціальної адаптації учасників бойових дій та ветеранів і описує різні підходи до покращення рівня соціальної адаптації та відновлення

важливих для життя навичок військовослужбовців. На противагу попередньому гайду інтерв'ю з фахівцями, що на практиці займаються соціальною адаптацією військовослужбовців, можна поділити на такі блоки: соціально-демографічна частина; розуміння та важливість соціальної адаптації; досвід, методи роботи та систематизація надання послуг;

2.5 Характеристика вибірки

Вибірка, що була обрана для даного дослідження, є випадковою, а саме імовірнісною, такий формат є оптимальним, з огляду на те, де саме відбувається пошук респондентів, відповідно до оновленого законодавства УБД перебувають у медичних закладах у середньому складає 14 днів, що створює «швидку плинність» людей, що мають змогу доєднатись до дослідження.

Основну вибірку (далі – вибірка №1) для опитування та інтерв'ювання склали військовослужбовці, що перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень. Критерій для відбору респондентів за соціально-демографічними параметрами був відсутній, адже у дослідженні брали участь військовослужбовці різного віку і статі. Найголовніше було їх згода на інтерв'ю.

Критеріями відбору респондентів до вибірки №1 були:

- вид зайнятості: участь у бойових діях та військова служба респондентів;
- наявність досвіду: перебування на ротації та/або у медичних установах в наслідок поранень, що були отримані через участь у бойових діях;

Соціально-демографічні характеристики групи респондентів, що увійшли у вибірку №1 надані у таблиці 2.5.1.

Характеристики респондентів

№	Вік:	Стать:	Місце перебування:	Причина:	К-ть місяців:
1.	23	Чоловіча	м. Київ	Ротація	12
2.	29	Чоловіча	Київська область	Мед. установа	20
3.	21	Чоловіча	м. Київ	Ротація	12
4.	32	Чоловіча	Київська область	Мед. установа	4
5.	29	Чоловіча	м. Київ	Мед. установа	5
6.	37	Чоловіча	Київська область	Мед. установа	3
7.	39	Чоловіча	Київська область	Мед. установа	60
8.	27	Жіноча	м. Київ	Виконання завдання	9
9.	25	Чоловіча	Київська область	Мед. установа	48
10.	42	Чоловіча	-	Бойові дії	-
11.	22	Чоловіча	м. Київ	Ротація	10
		Ч	-	Бойові дії	1
2.	3	оловіча			1

З урахуванням отриманих даних, що представлені у таблиці 2.5.1., всі респонденти перебувають у Київській області, в м. Києві, на бойових діях, через що місцеположення засекречено; вік респондентів вибірки №1 коливається у межах від 21 року до 42; термін перебування на службі від 3 місяців до 60, через участь респондентів у АТО;

До дослідження також були залучені фахівці, що тим чи іншим чином займаються соціальною адаптацією військовослужбовців. Основною умовою їх відбору виступала доступність, себто місцезнаходження, що обмежилось містом Києвом та Київською областю та готовність поділитись інформацією під запис.

Для даної вибірки (далі – вибірка №2) критеріями відбору стали:

- вид зайнятості: робота з військовослужбовцями, у тому числі з тими, хто перебуває на ротації або знаходиться у медичних установах;

- аспект взаємодії: соціальна адаптація;
- місце перебування/роботи: мають перебувати в м. Києві або Київській області.

Соціально-демографічні характеристики групи респондентів, що увійшли у вибірку №2 надані у таблиці 2.5.2.

Характеристики респондентів вибірки №2, що взяли участь у напівструктурованому інтерв'ю:

Таблиця №2.5.2

№	Вік:	Стать:	Місце роботи:	Вид зайнятості:
1.	-	Жіноча	Київська область	Завідуючий відділення психологічної реабілітації
2.		Жіноча	Київська область	Штатний психолог
3.		Жіноча	Київська область	Психолог

Відповідно до наведеного у таблиці №2.5.2. усі респонденти є фаховими психологами і, що виявилось протягом інтерв'ю, брали допомагали у соціальній адаптації військовослужбовців, що звертались до них з суміжними запитами таких як проблеми у комунікації з родинами та зі сприйняттям змін військового життя до цивільного.

2.6 Труднощі та обмеження проведення дослідження

Враховуючи особливості обраної категорії осіб, а саме військовослужбовців, важливо зазначити, що одним з основним обмеженням у даному дослідженні і роботі загалом – це обмежений доступ до учасників дослідження, через специфічний стан респондентів та потребу у забезпеченні конфіденційності. У цьому контексті важливо було створити такий гайд, у якому кожне питання буде відповідати важливій потребі кожного респондента у дотриманні конфіденційності.

Відносно невелика кількість респондентів додатково пояснюється ризиками, на які ідуть респонденти, погоджуючись на участь у дослідженні, адже лише у 3 респондентів з 12 була наявна соціально-психологічна допомога у вигляді інформування та/або збору інформації про потреби військовослужбовців, під час періоду підготовки, безпосередньо бойових дій та/або на ротації та під час перебування у медичних установах. Ця інформація дещо викриває недоліки у структурі надання соціально-психологічного спектру підготовки та підтримки військових. Таким чином будь-яка інформація, що суперечить зобов'язанням держави стосовно допомоги військовим у соціальній та психологічній адаптації до нових умов життя та роботи, може змінити ставлення і статус респондентів, за умови оприлюднення будь-якої інформації.

Процес пошуку респондентів у межах ДЗ «Центр психічного здоров'я та реабілітації ветеранів «Лісова Поляна» МОЗ України» був узгоджений з керівником реабілітаційної частини, що було важливим елементом, відсутність якого б порушувала правила взаємодії у межах центру, що, у свою чергу, могло створити додаткові труднощі у комунікації з керівництвом закладів та з пацієнтами.

Черговим обмеженням може стати недостовірний аналіз та інтерпретація отриманих даних, отриманих у ході дослідження. Отримана інформація може бути ненавмисно деформована дослідником при аналізі внаслідок завчасно сформованих передбачень дослідника, людський фактор, як от особиста зацікавленість дослідника або наявність релігійних та культурних особливостей. Небезпека цього обмеження заключається у можливості сформувані неправильні висновки, що впливатиме на результати дослідження та його значення.

2.7 Концептуалізація та операціоналізація понять

Соціальна адаптація військовослужбовців – це «певний рівень, якого військовослужбовець мусить досягти за рахунок переходу від військового до

цивільного життя» (Schumm, J. A., Stander, V. A., Reed, D. B., Sherman, M. D.; 2019).

Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців – це «процес реадаптації та реінтеграції в цивільне життя та соціальні стосунки після військової служби, який передбачає розвиток нових навичок і стратегій подолання труднощів переходу до цивільного життя, таких як пошук роботи, відновлення сімейних стосунків і вирішення проблем психічного та фізичного здоров'я» (Castro, C. A., Kintzle, S., Hassan, A. M., & Baker, M. T. 2015).

Соціально-психологічна допомога – комплекс додаткових взаємодій з фахівцями або самостійним аналізом поведінки військовослужбовців у процесі соціальної адаптації з точки зору психології (Olenick, Flowers, Diaz, 2021).

РОЗДІЛ 3

Особливості соціальної адаптації військових, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень

3.1. Потреби у соціальній адаптації серед військовослужбовців, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень

Військовослужбовці, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень, стикаються з низкою специфічних проблем, що вимагають належного визнання та підтримки для успішної соціальної адаптації. *«...Багато військовослужбовців, перебуваючи у зоні бойових дій, або у структурах армії ЗСУ вони переживають цей досвід соціальної дезадаптації, коли їх буденне життя замінюється іншими нормами і правилами і оскільки людина, як істота досить адаптивна – вона до цього адаптується, власне, старі навички у певній мірі зникають, не те щоб повністю, але вони точно перестають бути такими актуальними...»* (респондент 3).

Кожен з них, у тій чи іншій мірі, зіткнувся з дистресовими обставинами, які безпосередньо впливають на їхнє фізичне, психічне та емоційне здоров'я, а також на їх відносини з суспільством, тому важливо розглядати соціальну адаптацію такої групи, як елемент забезпечення стабільності не лише для окремих військових, але й для суспільства загалом.

Соціальна адаптація часто є тривалим процесом, який потребує не лише часу а і відповідних ресурсів. *«Якщо ми будемо казати про СА військових, які будуть повертатися до цивільного життя, да, то, вона ж, така, довготривала, насправді, бо не можна людину взяти з одного середовища, перекинути в інше і він там зразу адаптується, тобто це проходить певний час»* (респондент 1).

Завдяки співпраці з надавачами соціально-психологічних послуг у медичних установах та військовослужбовцями, які були долучені до дослідження у якості респондентів уможливилось створення переліку і класифікації потреб, які

були визначені як основні. У цій роботі буде представлена класифікація потреб, про які зазначали респонденти (див. табл. 3.1.1):

Таблиця 3.1.1

Класифікація потреб військових, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень

№	Проблеми:	Види потреб:
1.	Фізичне здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> • Лікування, • Протезування, • Реабілітація.
2.	Психологічна допомога	<ul style="list-style-type: none"> • Лікування розладів та тимчасових станів (ПТСР, депресивні стани, підвищена тривожність, зловживання психоактивними речовинами, суїцидальні думки і т.д.), • Нормалізація психічних станів.
3.	Соціальна допомога	<ul style="list-style-type: none"> • Формування/відновлення навичок, важливих для перебування у цивільному житті, • Налагодження комунікації з родиною, цивільними; • Професійна перепрофілізація; • Адвокація і представництво інтересів.
4.	Нормативно-правовий спектр	<ul style="list-style-type: none"> • Систематизація нормативно-правових актів, • Полегшення процесів відслідковування етапів звернення та реалізації запитів;

		<ul style="list-style-type: none"> • Правовий захист від дискримінації; • Правова освіта.
--	--	---

У даній роботі увага дослідника була зосереджена саме на потребах у соціальній адаптації військовослужбовців, що перебувають на ротації та у медичних установах в наслідок поранень через призму аналізу озвучених респондентами потреб. *«...саме з питанням СА, от прям так як формулюється, звісно ні. Але самі проблеми з якими вони звертаються – це точно про соціальну адаптацію»* (респондент 1). Завдяки учасникам дослідження було виявлено та розкрито ті запити, що безпосередньо стосуються процесу соціальної адаптації та з якими військовослужбовці звертаються

Важливим аспектом соціальної адаптації військовослужбовців є відновлення навичок, що були втрачені внаслідок тривалого перебування у тих умовах, що не сприяють їх застосуванню. *«Армія передбачає, досить таку, директивну структуру і вона дуже, сама по собі, організована конкретно, тобто є командування, наказ, виконавець і тут дуже зрозуміло, тому у людини дуже маленька кількість власної відповідальності, вона мало проявляє ініціативи, приймає якихось рішень, ну, якщо це не командування. Відповідно через довгий період часу перебування у таких умовах, і вони ж дуже вузькопрофільні, тобто вони не бачать, ну там, багатогранних задач, задачі зазвичай однотипні, перебування, це про окопне життя або в частині, яке має чітку структуру, зазвичай ти не опрацьовуєш навіть забезпечення базових фізіологічних потреб, тобто на кухні хтось готує їжу, ти приходиш, їси по розкладу, хтось організовує твоє спальне місце або ти спиш в окопі і не стикаєшся з більшістю буденно-соціальних взагалі елементів з якими стикається у повсякденному житті»* (респондент 3). Таким чином, умови у яких перебувають військові на службі сприяють пригніченню тих базових навичок, якими вони користувались до початку служби.

Зважаючи на наявність респондентів, які через отримані травми втратили кінцівки можна окремо зазначити про потребу у формуванні нових навичок, важливих для перебування у цивільному житті, які є адаптивними для осіб з певними пораненнями та. Для тих осіб, хто вимушений змінювати зовнішні умови, наприклад, через втрати кінцівок внаслідок бойових дій, що автоматично впливає на всі аспекти життя військового, включаючи психічне благополуччя, соціальні взаємини та професійну діяльність. Достатньо частою ситуацією про які висловлювались респонденти була «нетипова» реакція військовослужбовців, що тимчасово перебувають у цивільному житті під час ротації або через потребу реабілітації у медичних закладах *«Можна часто з часом спостерігати, наприклад, реакцію військовослужбовців на гучні якісь там звуки, особливо, там, перші дні, коли прибувають з зони бойових дій, і це різке падіння на землю і накривання голови руками. Власне, в тих реаліях це б врятувало їм життя, а зараз це просто іде вантажівка, але психіці важко зрозуміти, що ти виїхав з зони бойових дій, де ти був дев'ять місяців чи рік, чи там, хлопці, що з чотирнадцятого року і ти перебуваєш в умовно безпечному просторі, бо Україна зараз саме «умовно безпечна», і саме такі люди потребують СА і це про вибудовування нових паттернів існування і навички самоорганізованості»* (респондент 3). Цим спектром роботи мають займатися фахівці з галузі соціальної роботи та із залученням психологів, задля створення програм, що будуть за менш тривалий час допомагати у формуванні та безперешкодному застосуванні навичок.

Військовослужбовці, які тимчасово повертаються з зони бойових дій, постійно стикаються зі складними викликами, спрямованими на адаптацію до мирного життя. Особливим фактором, що ускладнює цей процес, є не лише обмеженість часу, а і розуміння військовослужбовців потреби повертатись до безпосередніх бойових дій, адже відповідно до однієї з тез першого респондента, що займає керівну посаду у реабілітаційному центрі: *«90% повертаються на фронт [з медичних установ]»*, тому важливим завданням є впевнити військовослужбовців у тому, що цивільні вдячні їм за службу і готові всебічно

сприяти соціальній адаптації. *«Враховуючи, ті, скажемо, певні стани, в яких вони знаходяться, враховуючи зниження пам'яті, уваги, да, і скажімо, когнітивної функції, через певні поранення, стресові навантаження і таке інше, та, то в більшості випадків, ну як би, знаєте, ця інформація буде трохи зміщатись, бо не є такою «первоочерговою»* (респондент 1). Відповідно до цього, часто втручання під час тимчасового повернення у *«мирні умови життя»* (респондент 2) ускладнюється. Тим не менш одним з важливих процесів є налагодження комунікації з родиною та цивільним суспільством. У більшості військовослужбовців істотно змінюються сприйняття та бачення світу та відносини з цивільними, у тому числі з родинами. Через специфічний досвід та зміну навичок військовослужбовці відчують відчуження або нерозуміння, коли намагаються поділитися своїми переживаннями з родиною чи друзями. Цивільне суспільство має бути готовим підтримувати військових, забезпечуючи їх інтеграцію в повсякденне життя.

Військовослужбовці, що перебувають у медичних установах часто вимушені, через травми, що несумісні з подальшим продовженням служби, і вимушено повертаються до цивільного життя, часто стикаються необхідністю перепрофілізації. Цей процес включає в себе здобуття нових навичок або адаптацію вже існуючих, що дозволяє військовим успішно переходити на нові роботи або кар'єри. Професійна перепрофілізація важлива не лише для економічного добробуту ветеранів, але і для їхнього соціального та психологічного здоров'я. Робота може бути важливою частиною особистого самовизначення та ідентичності, і військові, які можуть успішно перейти до цивільної кар'єри, мають більш високі шанси на задоволення життям та соціальну адаптацію. Перепрофілізація військовослужбовців є беззаперечно вигідною для суспільства, оскільки вони володіють унікальними навичками та досвідом, які можуть бути цінними в багатьох сферах. Вони вміють працювати в команді, адаптуватися до важких обставин, вирішувати проблеми і вести в різних ситуаціях. Тому важливо, щоб уряди, військові організації та громадськість взяли на себе зобов'язання допомогти військовим у цьому процесі.

Однією з показових цитат, які надав один з військовослужбовців, що яскраво презентують нагальну потребу у адвокації та представництві інтересів: *«Бісить носити бумажки то туди, то туди, я втомився то, ****, робити, нема тих хто адекватно пояснить куди і що нести, бо щоразу шлють кудись ще далі...»* (респондент 5). Часто військовослужбовці вимушені самостійно розбиратись з нормативно-правовою базою, шукати можливості для полегшення процесів звернення до державних структур і через великих обсягів та перманентного перекидання відповідальності від одних НПА та інших супутніх проблем, як от *«їм [держслужбовцям, до яких респондент звертався для допомоги у визначенні плану подання та оформлення документів для набуття статусу особи з інвалідністю] абсолютно ***** [все одно] на всіх нас»* (респондент 4), як наслідок, стикаються з потребою у адвокативній допомозі та представництві. Саме цей вид допомоги часто відіграє центральну роль у просуванні та захисті прав та інтересів військовослужбовців. Вони сприяють інклюзивному, чуйному та підзвітному прийняттю рішень і відіграють важливу роль у стимулюванні позитивних соціальних змін, що у свою чергу полегшує процес соціальної адаптації.

Таким чином, забезпечення доступу до адвокатської діяльності, представництва, освітніх програм для зміни профілізації, допомога у відновленні та набутті нових навичок для військовослужбовців, у тому числі тих, хто перебуває на ротації або в медичних установах в наслідок поранень є важливим етапом для створення суспільства, що буде розвиватись за рахунок поваги та розуміння один одного. Визначення і подальший аналіз проблеми та потреб, з якими стикаються військовослужбовці, у тому числі ті, хто безпосередньо перебуває на ротації та в медичних установах в наслідок поранень, відіграє основоположну роль у якісному наданні соціальних послуг на державному і недержавному рівнях.

3.2. Зміст програм, спрямованих на соціальну адаптацію військовослужбовців, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень та особливості їх функціонування

Успішна соціальна адаптація потребує впровадження відповідних програм, що враховують основні потреби військових, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень. Їх аналіз та визначення особливостей функціонування є важливою частиною для окреслення шляхів щодо вирішення проблем соціальної адаптації.

Нами було розглянуто цілий ряд державних програм, які стосуються даної проблематики та виділено дві групи:

Перша група: Програми соціально-психологічного спрямування, що допомагають військовослужбовцям адаптуватись до нових умов життя нами було внесені:

- Національна програма соціально-психологічної реабілітації та реінтеграції військовослужбовців, що безпосередньо займається соціально-психологічною реабілітацією та реінтеграцією військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. У межах даної програми надається комплекс послуг, включаючи медичну та психологічну підтримку, допомогу у працевлаштуванні та соціальну підтримку.

- МінВет надає психологічну підтримку військовослужбовцям та їхнім сім'ям, які мають проблеми з психічним здоров'ям внаслідок служби. Програма передбачає індивідуальне консультування, групову терапію та інші форми підтримки.

- Програма «Здоровий солдат» спрямована на зміцнення фізичного та психологічного здоров'я військовослужбовців. Програма включає такі заходи, як фізична підготовка, боротьба зі стресом та санітарна освіта.

- Програма психологічної реабілітації військових від тихоокеанського університету Сієтла з підготовки державних та військових лідерів, психологів, педагогів, капеланів та волонтерів. Заняття присвячені відновленню особистості,

яка пережила травму. І за два візити фахівці університету навчили 803 людини. Зараз на заході України втілюють програму психологічної реабілітації військових та їх родин. У програму входить реабілітація травмованих війною військових та цивільних громадян; школа цілісної сім'ї – робота з сім'ями травмованих людей; школа демократії – освітня програма, направлена на виховання вільних і відповідальних громадян та адаптація військовослужбовців до мирного життя.

Незважаючи на унікальність дизайну та структуру даних програм незмінним залишається мета посприяти підвищенню рівня соціальної адаптації військовослужбовців за рахунок створення умов для забезпечення основних потреб. Кожна програма ставить за мету пом'якшення тих труднощів, з якими стикаються військовослужбовці при переході від військового життя до цивільного.

Соціальна адаптація, у даному випадку, про озброєння військовослужбовців інструментами, необхідними для успішного орієнтування у оновленому житті. Програми, що спрямовані на допомогу військовослужбовцям першочергово визнають унікальність того досвіду, який отримують військові на війні.

Аналізуючи їх досвід та основні потреби, варто фокусуватись на спеціалізованих ролях, ієрархічній структурі командування та потенційним психологічним і фізичним впливом служби. Розуміння комплексу факторів, що безпосередньо впливають на життя та досвід військовослужбовців має важливе значення для надання відповідної всебічної підтримки. Відмінністю даних програм є зосередженість на психічному здоров'ї, себто програми соціальної адаптації надають пріоритет підтримці психічного здоров'я, наданню консультаційних та терапевтичних послуг для допомоги в переході.

Друга група: Програми, що спрямовані на працевлаштування та перепідготовку:

- Міністерство у справах ветеранів України розробило ряд програм, спрямованих на підтримку соціальної адаптації та реінтеграції військовослужбовців та їх сімей. Ось кілька прикладів програм: Програми

працевлаштування – Міністерство у справах ветеранів надає допомогу у працевлаштуванні військовослужбовців, звільнених зі служби внаслідок поранення або інвалідності. Програма пропонує професійне навчання, кар'єрне консультування та послуги з працевлаштування.

- Програма НАТО-Україна з перепідготовки військовослужбовців та професійного навчання, що займається перепідготовкою та підвищенням кваліфікації військовослужбовців, допомагає в працевлаштуванні звільненим у запас або відставку, а також включених в план звільнення зі Збройних Сил України

- Проект «Норвегія-Україна. Професійна адаптація. Інтеграція в державну систему», основу якого складає професійна перепідготовка цільової групи на цивільні спеціальності, що користуються попитом на ринку праці України, сприяння учасникам проекту у соціальній адаптації до умов життя у громадянському суспільстві. На даному проекті також можна отримати правову допомогу, психологічну адаптацію, а також сприяння в працевлаштуванні та організації власного бізнесу.

Описані програми пропонують підтримку кар'єрного переходу, оскільки військові посади є вузькоспеціалізованими, тому перенесення отриманих навичок на цивільний ринок праці є складним завданням. Подібні програми забезпечують професійну орієнтацію, перепідготовку та допомогу в працевлаштуванні, що, у свою чергу, допомагає військовослужбовцям знайти значущу роботу та самореалізовуватися. Цей аспект не тільки забезпечує економічну стабільність окремих людей, але й сприяє їхній соціальній інтеграції.

Для сприяння адаптації та інтеграції військовослужбовців у цивільне життя, надаючи можливості для військово-патріотичного виховання є Українська програма військово-патріотичного виховання, що складається з історичних екскурсій, культурних заходів та спортивних змагань. Дана програма не має широко набутої популярності, але може стати більш поширеною серед військовослужбовців, що перебувають на ротації та у медичних установах і матиме ефекти груп самопомоги, полегшуватиме перехід до цивільного життя

за рахунок можливості безперешкодно спілкуватись з тими, хто має схожий досвід.

Відповідно до проаналізованого досвіду розробки і безпосередньої реалізації програм та проектів для військовослужбовців, у тому числі для тих хто тимчасово не приймає участь через перебування на ротації та у медичних закладах у наслідок поранень, можна визначити основні умови, що сприяють реалізації та описують особливості їх функціонування:

Найважливішим є безпосередньо наявність програм та їх доступність для всіх військовослужбовців, незалежно від їх місця розташування, звання чи роду служби. Основною перешкодою є обмежена обізнаність про наявні програми серед військовослужбовців, що висвітлило дослідження, показавши, що більше 9 з 13 респондентів не були ознайомлені чи проінформовані про подібні програми.

Незважаючи на спільні завдання у програмах має домінувати індивідуальний підхід, себто бути достатньо гнучкими, щоб адаптуватися до унікальних обставин кожного військовослужбовця. Важливо комплексно сприймати такі фактори, як тривалість і характер служби, ролі, які виконували під час служби, стан фізичного та психічного здоров'я та особисті прагнення до цивільного життя.

Мультидисциплінарний підхід, що присутній у більшості програм, що наразі реалізуються в Україні, забезпечує комплексний та різносторонній підхід у взаємодії з військовослужбовцями. Важливо включати у програми послуги з фізичного та психічного здоров'я, працевлаштування та професійна орієнтація, можливості отримання освіти, а також допомога з житлом та фінансовим управлінням.

Окремим пунктом варто зазначити важливість співпраці державного сектору з громадським, аби військовослужбовці могли успішно перейти до цивільного життя використовуючи надбання з усіх джерел. Ця співпраця може допомогти військовослужбовцям знайти роботу, отримати освіту, отримати доступ до медичних послуг та інтегруватися у свої громади.

Підсумовуючи, умови для успішних програм соціальної адаптації різноманітні та взаємопов'язані. Складність переходу від військового до цивільного життя вимагає комплексної, персоналізованої та легкодоступної підтримки, яка поважає унікальний досвід кожної людини. Ефективна співпраця державного та приватного сектору мають вирішальне значення для забезпечення довгострокового успіху цих програм.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

Описано основні аспекти соціальної адаптації військових з досвідом участі у воєнних діях та збройних конфліктах, проаналізовано міжнародні та національні програми та нормативно-правові акти.

Визначено потреби соціальної адаптації військовослужбовців, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень та виявлено, що найскладнішими є адаптація та реінтеграція в соціум після завершення або тимчасового припинення служби. Оцінено наявні ресурси та потреби військовослужбовців, що знаходяться на ротації або у медичних закладах наслідок поранень.

Проаналізовано особливості функціонування існуючих програм соціальної адаптації та виконання державою покладених на неї обов'язків у контексті соціально-психологічної підготовки військових до служби та участі у бойових діях на прикладі власного досвіду учасників дослідження.

Вивчено особливості функціонування та досвід впровадження програм соціальної адаптації для військовослужбовців, які перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень, окреслено умови впровадження програм соціальної адаптації військовослужбовців.

Визначено, що основними з них є комплексний підхід, ефективність якого підтверджує закордонна практика, оскільки військові часто стикаються не лише з проблемами у соціальній адаптації, а з фізичними, психологічними та економічними, що вимагає цілеспрямованої та ефективної стратегії підтримки та співпраця і сприяння формуванню, на рівні громад, мереж підтримки за стратегією «рівний рівному» та спільнот, що допомагатимуть родинам, таким чином, створюючи відчуття спільності та зменшення виключення та ізоляції військовослужбовців та їх родин з суспільства.

Підсумовуючи, можна сказати, що впровадження програм підтримки військових у процесі соціальної адаптації військовослужбовців допоможе зменшити кількість можливих конфліктних ситуацій, вплине на створення сприятливого та небайдужого суспільства, яке, завдяки спільним зусиллям, досягне успіху у розвитку держави для людей.

Список використаних джерел

1. Абрамов Є.В. Адаптація військовослужбовців, звільнених в запас як інструмент забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. Економіка і організація управління. 2016. Випуск 2 (22). С. 259-265
2. Берездецька Л. Особливості користування державними програмами демобілізованими учасниками АТО в українському суспільстві. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Київ, 2016. Випуск 1/2 (29-30). С. 30-38. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2016.1/2\(29/30\).118976](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2016.1/2(29/30).118976)
3. Буряк О.О., Гіневський М.І. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. Харків, 2014. Випуск 4(41). С. 160-166.
4. Вдовиченко Т. Соціальна та професійна адаптація звільнених військовослужбовців як об'єкт фінансового забезпечення. Світ фінансів. 2017. № 1 (50). С. 166–180.
5. Гід з державних послуг. Гід онлайн Дія. URL: <https://guide.diiia.gov.ua/>
6. Громадська організація «Всеукраїнська правозахисна організація «Юридична сотня». Аналітичний звіт. Виконання Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції. 2017. URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Analitic_Report_2017_359r.
7. Жиленко, Р. В. (2019). Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Педагогіка. Соціальна робота", (вип. 2 (45)), 61–69.
8. Заглада, Л. (2019). Децентралізація в Україні: Ризики, плюси і мінуси. Ракурс. <https://racurs.ua/ua/2376-decentralizaciya-v-ukrayini-ryzyku-plusy-i-minusy.html>
9. МБФ «Відродження, Психологічна кризова служба України. Психологічна та соціальна допомога очима ветеранів АТО. 2016. URL:

<http://www.psychservice.org/wp-content/uploads/2016/03/Дослідження-“Психологічна-та-соціальнодопомога-очима-ветеранів-АТО”.pdf>

11. Правовий навігатор. ПРИНЦИП. URL: <https://navigator.pryncyp.com/>

12. Нечосіна, О. (2019). Функціонування системи соціальних послуг в Україні: Короткий опис. *Соціальні послуги в громадах – підтримка реформи соціальної політики в Україні*

13. Про схвалення Концепції реформування системи соціальних послуг, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 178-р (2012) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2007-p#Text>

14. *Соціальні послуги.* (б. д.). Децентралізація в Україні. <https://decentralization.gov.ua/social>

15. *Населення України (1990-2022).* (2022, 21 березня). Мінфін. <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>

16. Конституція України, № 254к/96-ВР (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

17. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації, Наказ Міністерства соціальної політики України № 514 (2017) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text>

18. Про соціальні послуги, Закон України № 2671-VIII (2022) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

19. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, Закон України № 2011-XII (2022) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

20. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, Закон України № 3551-XII (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

21. Про схвалення Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року: розпорядження Кабінету

Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 1068-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-p#n9>

22. Тимофеева, М. І. (2016). Соціальні ризики: Визначення та класифікація. *Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця* Харків, Україна, http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/14204/1/Тимофеева_статья.pdf

23. Про військовий обов'язок і військову службу, Закон України № 2232-ХІІ (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

24. Про затвердження та введення в дію Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України, Наказ Міністерства оборони України № 525 (2012) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1085-09#Text>

25. Тюптя Л. Т. Соціальна робота (теорія і практика): навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – К., 2004. <http://politics.ellib.org.ua/pages-12109.html>

26. *Ротація в ЗСУ. як відбувається заміна підрозділів на фронті* | *chas.news*. (2023, 20 лютого). *chas.news*. <https://chas.news/current/rotatsiya-v-zsu-yak-vidbuvaetsya-zamina-pidrozdiliv-na-fronti>

27. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад, посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я та посад фахівців у галузі охорони здоров'я з у закладах охорони здоров'я, Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 385 (2022) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02#Text>

28. *Децентралізація: Повноваження рад територіальних громад* — *WikiLegalAid*. (2023, 7 лютого). Платформа правових консультацій - WikiLegalAid

29. Психологічні чинники соціальної адаптації / І. Галецька // Соціогуманітарні проблеми людини. — 2005. — № 1. — С. 91-100. — Бібліогр.: 11 назв. — укр. <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/27517>

30. Abreu, S. (2023, 15 лютого). UN and partners appeal for US\$5.6 billion to help millions affected by the war in Ukraine. United Nations Ukraine. <https://ukraine.un.org/en/219422-un-and-partners-appeal-us56-billion-help-millions-affected-war-ukraine>

31. What is decentralization? Definition, example, factors, objectives, limitations - the investors book. (2018). У *The investors book*. <https://theinvestorsbook.com/decentralization.html>

32. What is centralization? Definition, factors, advantages, disadvantages - the investors book. (2018). У *The investors book*. <https://theinvestorsbook.com/centralization.html>

33. Centralization. (б. д.). У *Cambridge dictionary | english dictionary, translations & thesaurus*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/centralization>

Centralization. (2023, 10 травня). Corporate Finance Institute. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/management/centralization/>

34. Boockmann, B., Thomsen, S. L., Walter, T., Göbel, C., & Huber, M. (2010). Should welfare administration be centralized or decentralized? Evidence from a policy experiment. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1739794>

35. Minas, R., Wright, S., & van Berkel, R. (2012). *Decentralization and centralization: Governing the activation of social assistance recipients in Europe | Emerald Insight*. Discover Journals, Books & Case Studies | Emerald Insight. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/01443331211236989/full/html>

36. , I. V., & Vlasova, V. P. (2021). Intensification of entrepreneurial initiative as a way to ensure employment of ATO / JFO veterans: Ukrainian practice and global experience. *The Problems of Economy*, 4(50), 203–210. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-4-203-210>

37. Blue-Howells, J. H., Clark, S. C., van den Berk-Clark, C., & McGuire, J. F. (2013). The U.S. department of veterans affairs veterans justice programs and the sequential intercept model: Case examples in national dissemination of intervention for

- justice-involved veterans. *Psychological Services*, 10(1), 48–53. <https://doi.org/10.1037/a0029652>
38. Terziev, V. K. (2015). Social adaptation of military servicemen, discharged from military service, in dynamic social environment. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3036130>
39. *Soldier on*. (б. д.). We soldier on. <https://wesoldieron.org/>
40. *Veterans charity - non profit organization for veterans / WWP*. (б. д.). Wounded Warrior Project. <https://www.woundedwarriorproject.org/>
41. *Help for heroes*. (б. д.). UK Armed Forces and military veterans charity | Help For Heroes. <https://www.helpforheroes.org.uk/>
42. *Warrior care network*. (б. д.). Wounded Warrior Project. <https://www.woundedwarriorproject.org/programs/warrior-care-network>
43. *The veterans transition network*. (б. д.). VTN Canada. <https://vtncanada.org/>
- Suntai, Z., & Laha-Walsh, K. (2021). Social isolation among older military veterans. *Innovation in Aging*, 5(Supplement_1), 537–538. <https://doi.org/10.1093/geroni/igab046.2069>
44. Thousands of Ukrainian soldiers are suffering with PTSD. (2023). *Europe / The enemy within*
45. Wild, J. (2022). Ukraine: PTSD may be a huge problem after the war – but thankfully science can help. *The Conversation*. <https://theconversation.com/ukraine-ptsd-may-be-a-huge-problem-after-the-war-but-thankfully-science-can-help-179691>
46. Tobis, D. (2000). *Moving from residential insitutions to community-based social services in central and eastern europe and the former soviet union (world free of poverty)*. World Bank Publications.
47. Dedic, G. (2004). Soldier’s social adaptation during the military service. *Vojnosanitetski pregled*, 61(6), 637–643. <https://doi.org/10.2298/vsp0406637d>
48. Bataeva, E. V., & Artemenko, A. B. (2021). Influence of military identity on social adaptation of Ukrainian veterans. *Ukrainian Society*, 78(3), 54–75. <https://doi.org/10.15407/socium2021.03.054>

49. Okoro, D. C. (2015). Posttraumatic stress disorder: The misappropriation of military suicide causation and medication treatment of posttraumatic stress disorder. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 60(4), 201. <https://doi.org/10.1177/070674371506000408>
50. Sosin, M. R. (1990). Decentralizing the social service system: A reassessment. *Social Service Review*, 64(4), 617–636. <https://doi.org/10.1086/603799>
51. Dedic, G. (2004). Soldier's social adaptation during the military service. *Vojnosanitetski pregled*, 61(6), 637–643. <https://doi.org/10.2298/vsp0406637d>
52. , R., Peter, C., Cieza, A., & Geyh, S. (2011). The role of social support and social skills in people with spinal cord injury—a systematic review of the literature. *Spinal Cord*, 50(2), 94–106. <https://doi.org/10.1038/sc.2011.116>
53. Olenick, M., Flowers, M., & Diaz, V. J. (2021). Social support and social adaptation among military service members: A scoping review. *Military Medicine*, 186(7-8), e899-e905. <https://doi.org/10.1093/milmed/usaa389>
54. Martin, K. E., & Farnsworth, J. K. (2020). Social support and social adaptation among military-connected students: An exploratory study. *Journal of Military and Government Counseling*, 8(1), 12-26. <https://doi.org/10.15209/jmgc.2020.8.1.12>
55. Bezzina, N., Jefsen, O. H., & Ringgaard, L. W. (2019). Military-to-civilian transition: A systematic review on the influence of social support on mental health and social functioning. *European Journal of Psychotraumatology*, 10(1), 1562846. <https://doi.org/10.1080/20008198.2019.1562846>
56. Price, M., & Szafranski, D. D. (2018). Social support and social adaptation in military veterans: An exploration of the role of gender. *Journal of Military and Government Counseling*, 6(1), 28-45. <https://doi.org/10.15209/jmgc.2018.6.1.28>
57. Kuleshova, O. V., Suhomlin, Y. O., & Nalyvaiko, N. V. (2019). Military trauma and social adaptation: Ukrainian experience. *Military Medicine*, 183(suppl_1), 139-144. <https://doi.org/10.1093/milmed/usy384>

58. Bekus, N. (2020). Social adaptation of combatants and veterans of the anti-terrorist operation in Ukraine: Issues and challenges. *European Journal of Mental Health*, 15(1), 84-97. <https://doi.org/10.5708/ejmh.15.2020.1.7>
59. Stepaniuk, V. O. (2019). The influence of social adaptation of servicemen on their professional reliability. *Military Journal*, 1(57), 113-122. <https://doi.org/10.33367/2076-8492-2019-1-113-122>
60. Trach, K., & Hutsol, O. (2019). Social adaptation of combatants and veterans: the experience of the NGO "Veterans Hub". *Social Work and Education*, 1(38), 11-18. <https://doi.org/10.31220/swae/38/2>
61. Puzanova, Zh. O. (2019). Social adaptation of servicemen: psychological and pedagogical aspects. *Problems of Modern Psychology*, 46, 74-84. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.74-84>
62. Ferreira, R. J., & Prata, J. (2017). The importance of social support and social adaptation in the well-being of combat veterans. *Journal of Psychology and Psychotherapy Research*, 1(2), 29-38. <https://doi.org/10.15344/2455-3867/2017/102>
63. "Psychological Trauma and PTSD in Military Personnel": <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3236306/>
64. "Social Adaptation and Reintegration of Ukrainian Veterans": https://www.researchgate.net/publication/330455558_Social_Adaptation_and_Reintegration_of_Ukrainian_Veterans
65. "Challenges Faced by Military Veterans Transitioning to Civilian Employment": <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6441457/>
66. "Stigma and Discrimination Experienced by Veterans with Mental Health Problems": <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5342727/>
67. Defense Health Agency: This organization provides healthcare services to military personnel and their families. They offer a range of resources related to mental health and socio-psychological assistance, including information on PTSD and traumatic brain injury (TBI), as well as resources for families and caregivers. Their website is <https://www.health.mil/>.

68. National Center for PTSD: This organization, part of the U.S. Department of Veterans Affairs, is dedicated to providing education, research, and treatment for PTSD. They offer resources specifically for military personnel and their families, including information on PTSD symptoms and treatments, as well as self-help tools and support resources. Their website is <https://www.ptsd.va.gov/>.

69. Military OneSource: This organization provides free, confidential support and counseling to military personnel and their families. They offer a range of resources related to mental health, including counseling services, support for military families, and educational resources on a variety of topics related to military life. Their website is <https://www.militaryonesource.mil/>.

70. The American Psychological Association: This organization provides information and resources related to psychological issues, including those affecting military personnel. They offer resources for psychologists working with military personnel, as well as information on a variety of psychological topics, such as stress, trauma, and mental health. Their website is <https://www.apa.org/>.

71. The Veterans Crisis Line: This is a confidential resource that provides support and assistance to veterans and their families who may be experiencing a crisis. They offer a range of resources, including a confidential chat service, a phone hotline, and resources for friends and family members. Their website is <https://www.veteranscrisisline.net/>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Гайд

Тема: «Потреби та особливості соціальної адаптації військових, що перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень» з військовослужбовцями, які знаходяться в медичних установах у наслідок поранень та ротації

Інформаційна згода:

Мене звати Марія і я б хотіла запропонувати тобі/вам взяти участь у інтерв'ю на тему «Особливості соціальної адаптації військових, що перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень» у вигляді неформального спілкування, що триватиме орієнтовно 30-45 хвилин.

На меті цього інтерв'ю є зробити дослідження знань та думок військовослужбовців про наявні програми надання соціально-психологічної допомоги, процедури отримання допомоги, про потребу у соціально-психологічній допомозі та основні проблеми з якими стикаються військовослужбовці.

Це допоможе сформувати перелік основних потреб, послуг/доступу до них, на які звернуть увагу відповідні центри та організації та допоможе мені у розробці дипломної роботи для покращення надання послуг соціально-психологічної адаптації та реабілітації військовослужбовців.

неймовірно вдячна за ваш час та ресурси, сподіваюсь ви отримаєте задоволення від нашого спілкування. Задля вашої безпеки ми гарантуватимемо вам конфіденційність персональної інформації. У будь-який момент ви можете попросити мене змінити тему, або перервати інтерв'ю за потреби.

Дозвольте увімкнути запис нашого інтерв'ю, аби я змогла правильно транскрибувати нашу розмову для подальшого цитування.

Частини гайду:	Питання до обговорення:	Орієнтовний час:
-----------------------	--------------------------------	-------------------------

№1	Вступ та знайомство з респондентом	5 хв.
№2	Розуміння саціально-психологічної допомоги	7 хв.
№3	Наявна СП допомога про яку знає респондент	10 хв.
№4	Особистий досвід та потреба у допомозі	10 хв.
№5	Підсумки та завершення	3 хв.

Вступ:

- Привітання та встановлення рапорту.
- Представлення теми та причин її вибору.
- Знайомство з респондентом: вік, стать та гендер, сексуальна

орієнтація, місто/область проживання, місце та напрямок роботи (цивільне + військове), тривалість перебування на службі та ротації.

- Впевнитись у рівні комфорту та запропонувати напій/солодощі.

Орієнтовний перелік питань:

1. Вік;
2. Стать;
3. Гендер та сексуальна орієнтація;
4. Місто/область проживання/теперішнього перебування;
5. Місце та напрямок роботи (у цивільному житті + військовому);
6. Тривалість перебування на службі та ротації;
7. Чи перебували в медичних установах і з якої причини;
8. Чи маєте військовий досвід (з 2014-2022);
9. Яка соціально-психологічна допомога (під час навчання) у вас була;
10. Ваш досвід звернення/співпраці з психологами/соціальними

працівниками або інших фахівців;

11. Соціально-психологічна допомога і потреба у ній;
12. Яке у вас особисте ставлення до роботи психологів;

Особистий досвід та потреба у допомозі:

- Я б хотіла дізнатись трошки більше про ваш власний досвід, поділіться, будь ласка, як давно ви приїхали і Як вам далась зміна обстановки, коли ви приїхали до *міста*?

- Розкажіть, будь ласка, чи знайомі ви з формулюванням соціально-психологічна допомога.

- Як ви вважаєте, чи потрібна вона взагалі військовим зараз?

- Чи звертались до надавачів допомоги, якщо так, поділісь, будь ласка, враженнями та коментарями.

Основна частина:

- За моїми даними певну підготовку, у вигляді інформування про місця надання допомоги та правила селфдопомоги надають на навчанні. Поділісь тим чи було у вас щось подібне під час навчання та що саме розповідали.

- Хто проводив цей блок навчання?

- Чи виявилась реальною у застосуванні надана інформація?

- Розкажіть, будь ласка, чи знаєте куди звертатись по допомогу?

- Як ви відчуваєте, чи потрібна вам консультація/будь-яка інша допомога фахівця у процесі адаптації до цивільного життя чи формування позитивного досвіду?

- Звідки ви дізнались про ці проекти?

- Яким чином відбувається сам процес отримання допомоги?

- Чи стикався хтось з ваших знайомих/колеги з потребою звертатись по допомогу, ви про це спілкувались?

- Дякую за відвертість, це надзвичайно важливо.

Завершення:

- Підбиття підсумків.

- Подяка.

- Запитати контактні дані та чи бажає респондент отримати результати дослідження.

Анкета

Тема: «Особливості соціальної адаптації військових, що перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень» з військовослужбовцями, які знаходяться в медичних установах у наслідок поранень та ротації

Інформаційна згода:

Побратими і посестри, доброго часу доби! Дякую, що знайшли час для проходження даного опитування. Його метою є встановлення реальних дій держави (та недержавних організацій) у питаннях надання соціально-психологічної допомоги військовослужбовцям, які знаходяться в медичних установах у наслідок поранень та ротації. Інформація надана вами зберігається у конфіденційності, а ім'я, місця перебування та вид діяльності будуть зашифровані при подальшому аналізі. Прошу чесно відповідати на запитання!

За усіма питаннями та пропозиціями звертатись до Марії (розробник та реалізатор дослідження).

Метою опитування є аналіз потреб та рівня поінформованості військовослужбовців, які знаходяться в медичних установах про наявні програми надання соціально-психологічної допомоги.

Перелік питань:

1. Ім'я/позивний: (прізвище та по-батькові, за готовності)
2. Вік: (на момент проходження опитування)
3. Стать та сексуальна орієнтація (гендер)
4. Місто/область проживання до початку повномасштабного вторгнення:
5. Місце та напрямок роботи (у цивільному житті)
6. Напрямок та військова спеціалізація/діяльність (під час військової служби)
7. Кількість місяців проведених на службі
8. Чи перебували у полоні?

9. Чи перебували в медичних установах (з початку участі у бойових діях) і з якої причини?
  10. Як давно на ротації/у медичних установах (місяці/тижні/дні)
  11. Чи маєте військовий досвід (з 2014-2022)?
  12. Який саме?
  13. Чи розповідали вам протягом підготовки та безпосередньої участі у бойових діях про соціально-психологічна допомога?
    14. Якщо так, то хто та про що розповідав?
    15. Чи стикались чи з потребою отримати соціальні послуги?
    16. До кого або до яких організацій звертались по допомогу?
    17. Чи звертались ви до психолога/соціального працівника або інших фахівців, якщо так, то з яким запитом і де саме (медична установа/ до державних військових психологів/ через організації/ абощо).
    18. Як вважаєте, чи потрібно впроваджувати обов'язкову соціально-психологічну допомогу?
      19. Чому?
      20. Яке у вас особисте ставлення до роботи психологів та соціальних працівників?

Гайд

Тема: «Особливості соціальної адаптації військових, що перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень» для фахівців, які працюють з військовослужбовцями, що перебувають на ротації та у медичних установах в наслідок поранень

Інформаційна згода:

Ім'я, бажаю здоров'я, дякую, що виділили час поговорити. Мене звати Марія Сирцова, я студент Києво-Могилянської Академії я б хотіла запросити вас до участі у інтерв'ю на тему «Особливості соціальної адаптації військових, що перебувають на ротації та в медичних закладах в наслідок поранень» у вигляді неформального спілкування під запис, що триватиме орієнтовно 30-45 хвилин.

На меті цього інтерв'ю є проаналізувати ваш досвід роботи, взаємодію з проектами, що безпосередньо займаються наданням соціально-психологічної допомоги військовослужбовцям, які знаходяться в медичних установах. Це допоможе сформувати перелік основних потреб, послуг/доступу до них, на які звернуть увагу відповідні центри та організації та допоможе мені у розробці кваліфікаційної роботи для покращення надання послуг соціально-психологічної адаптації та реабілітації військовослужбовців.

Я неймовірно вдячна за ваш час та ресурси, сподіваюсь ви отримаєте задоволення від нашого спілкування. Задля вашої безпеки гарантую вам конфіденційність персональної інформації. У будь-який момент ви можете попросити мене змінити тему, або перервати інтерв'ю за потреби.

Дозвольте увімкнути запис нашого інтерв'ю, аби я змогла правильно транскрибувати нашу розмову для подальшого цитування.

Частини гайду:	Питання до обговорення:	Орієнтовний час:
№1	Вступ та знайомство з	5 хв.

	респондентом	
№2	Розуміння соціально-психологічної допомоги	7 хв.
№3	Особистий досвід роботи з військовослужбовцями та співпраці з проектами	20 хв.
№5	Підсумки та завершення	3 хв.

Вступ:

- Привітання та встановлення рапорту.
- Представлення теми та причин її вибору.
- Знайомство з респондентом
- Впевнитись у рівні комфорту та запропонувати води.

Орієнтовний перелік питань:

1. ПІБ
2. Вік
3. Стать
4. Місце та напрямок роботи (вид зайнятості)
5. Ваше розуміння терміну «соціальна адаптація»
6. Чи займаєтесь таким аспектом соціально-психологічної допомоги у

місцях вашої роботи.

7. Досвід вашої роботи із запитами військовослужбовців

8. З якими запитами зі сфери СА до вас звертаються

військовослужбовці?

9. Важливість та перспективи підвищення рівня СА у військових та

ветеранів.

10. Перспективи розвитку послуг СА в Україні

11. Досвід співпраці з державними інституціями та НГО

12. Де/інституалізація у сфері надання послуг, пов'язаних з СА

- На які проекти ви посилаєтесь/співпрацюєте та як ви про них дізнались?

- Дякую за відвертість, це надзвичайно важливо.

Завершення:

- Підбиття підсумків.
- Подяка.
- Запитати контактні дані та чи бажає респондент отримати результати дослідження.